

DİL ve EDEBİYAT ÖĞRETİMİNDE ZAMAN HARİTASI

Yard. Doç. Dr. Musa ÇİFTÇİ*

Ülkemizde dil ve edebiyat öğretiminde teorik bilgilerin çoğunun düz anlatıma dayalı olarak öğrencilere aktarılması, değişmez bir yöntem gibi uygulanagelmiştir. Herhangi bir öğretim kademesinden mezun olan öğrencileri izleme araştırmalarının bazı kademeler için hiç olmaması, bazıları için de son derece yetersiz bulunması, izlenen yöntemlerin istenen verimi sağladığı konusunda çok önemli ve haklı şüpheleri doğurmaktadır. Türkçe ve Edebiyat dersi programlarının sık sık değiştirilme isteğiyle gündeme gelmesi, Temel ve orta öğretim kademeleri bir yana, yüksek öğretimde okuyan öğrencilerin Türk dilinin geleceği açısından sergiledikleri ana dili beceri alanlarındaki son derece vahim yetersizlikler, (Tural, 1979:109-115; Özbay, 1992: 21-23) mevcut dil ve edebiyat öğretimi yöntemlerinin bilimsel çalışmalarla gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

Uygulanagelen geleneksel yöntem eksikliğinden veya yanlışlığından birisi de ders kitaplarındaki metinlerin işlenmesinde karşılaştığımız, metnin ve yazarının tarihî zaman olgusu içerisinde doğru ve kalıcı şekilde kavranması problemidir. Son zamanlarda klâsik edebiyatımızın bir öğretim sorunu gibi sık sık ortaya konan “*fâilâtün*” tartışmaları, (Turgut, 2001; Pala 2001)¹ Talim ve Terbiye Kurulu’nda ve eğitim çevrelerinde Edebiyat ve Türkçe dersi metinlerinin sadece günümüzdeki örneklerinin ders konusu yapılması düşüncesine ağırlık kazandırmaktadır. Dil ve edebiyat öğretimi, mevcut yöntemlerle sürdürüldükçe bu tartışmalar sona erecek gibi görünmemektedir. Problem, tarihte yerini bulmuş metinlerimizde ve bunların yazarlarında değil, doğru ve etkili öğretim yöntem-

* Afyon Kocatepe Üni. Uşak Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

¹- Bu iki makale örnek olması için verilmektedir. 2001’in sonlarında Milli Eğitim Bakanlığı Metin Bostancıoğlu’nun başlattığı ve ağırlık noktasında eski edebiyatımızın bulunduğu, edebiyat müfredatının içeriğini değiştirme tartışmalarına hemen hemen her gazeteden köşe yazarı katılmıştır.

lerinin geliştirilememiş olmasındadır.² Böyle değilse, bizden yüz yıl sonra yaşayacak torunlarımız da değişen çağın getireceği kültür, dil ve anlayış farklılıklarından dolayı, günümüzün değerli eserlerini eğitim-öğretim materyali olarak problemlili bulacaklardır.

Ders kitaplarımızdaki metinleri, millet devamlılığının, kültürün ve eğitimin vazgeçilmez gereği olarak hiçbir zaman sadece günümüzde yaşayan yazar ve şâirlerimizden seçemeyeceğimiz açıktır. (Özbay, 2002: 112-120) O hâlde, günümüzden önceki metinleri ve yazarlarını doğru, etkili yöntemlerle tanıtmalıyız ki öğrenciler bu eserleri de sevsinler ve bunlardan yararlanarak içinde yaşadıkları toplumun ve çağın kültürüne, düşüncesine katkıda bulunabilsinler.

Tarihî olayların, şahsiyetlerin ve olguların kavranması güçtür. Çünkü zaman kavramı, zihinsel tasarımı zor olan bir kavramdır. (Bergson, 1986:23-24) Öğreticiler, hem tarih öğretiminde hem de Türkçe-Edebiyat öğretiminde tarihî olayları, tarih kronolojisini, kendileri tarihte kalmış şâirlerin, yazarların insanî, kültürel ve sanat değerleri bakımından önemini koruyan eserlerini eğitim-öğretim konusu içerisinde sunmada sıkıntı çekmektedirler. Bir üniversite öğrencisinin deneme yazısında geçen şu cümle bu sıkıntının boyutlarını açık şekilde ortaya koymaktadır: *“Dünya yeni yaratıldığı zamanlarda Arabistan’da kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek gibi bir âdet vardı.”* Bu öğrenci, Arapların cahiliye dönemi ile dünyanın yaratılma zamanını aynı periyotta düşünmektedir. Yüksek öğrenim gören Türkçe, Edebiyat ve Tarih öğrencilerinin verdikleri cevaplarda da zamana bağlı bilgilerin birbirinden ne kadar uzaklaştığını ve karışabildiğini görüyoruz:

“Eski Türkçe döneminde kullanılan dil: Arapça, Farsça, Çince”

“Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan alfabe: Lâtin alfabesi.”

“Eski Anadolu Türkçesinin yer aldığı, kullanıldığı devir: Başlangıçtan 10. yüzyıla kadar.”

² Edebiyat öğretimindeki yöntem problemlerinden birisi de öğretim sürecinde metinlerin geçmişten günümüze doğru bir sırayla verilmesidir. Hâlbuki, öğretimin genel ilkerleri, bilgilerin yakından uzağa, kolaydan zora, bilinenden bilinmeye gidilerek verilmesini söyler; Fazıl Hüsnü yakındadır, Bâkî uzaktadır; Orhan Veli kolaydır, Nedim zordur. Öğretmenlerimiz öğrencilerine, müfredat gereği, şiir ve edebiyat zevkini Hoca Dehânî ile vermeye başlıyorlar; Dehânî’nin bilinmeyen kelimelerle dolu beyitleriyle, günümüzdeki aşk ve sevgi imajlarından uzak anlayışıyla zihinsel mücadele ettikten sonra Fuzulî, Bâkî ve Tevfik Fikret’le karşılaşılıyorlar; Orhan Veli’ye geldikleri zaman şiir sanatına motivasyonları bir hayli bozulmuş oluyor. Bunun yerine, günümüz şâirlerinin şiirlerinden başlamış olsalar, kendi dil ve anlayışlarına daha uygun olan bu eserlerden zevk duyacaklar, Nedim’le karşılaştıklarında şaşımayacaklardır.

Tarih dersinde:

“ *Dârü’l-ilm kavramını açıklayınız?* ”

- *Dârü’l-ilm, ilim yuvası anlamına gelmektedir. Göktürklerde kullanılmıştır.* ”

Belki başka bir öğrenci de altmış sene önce yaşamış Orhan Veli ile beş yüz sene önce yaşamış Fuzulî arasındaki zaman diliminin farkında değildir; Orhan Veli’nin eski biçim ve üslûptaki şiirlere sanat anlayışı bakımından karşı olma düşüncesini, aynı zamanda, aynı mahallede yaşayan Fuzulî’ye bakarak geliştirdiğini zannediyor olabilir. Böyle bir yanlıgı, şüphesiz ki öğrencilerden kaynaklanmamaktadır.

Kelimelerin ve kavramların zihninizde bezelye taneleri (Vygotsky, 1985) gibi birbirinden bağımsız durmadıklarını, tam tersine bir ucundan çektiğimizde öteki ucunu asla bulamayacağımız karmaşık bir ayrık otu gibi durduklarını biliyoruz. Bundan dolayıdır ki insan düşünce üretebilmekte, karmaşık duyguları ve düşünceleri, isteğine ve işe yararlılığına göre birleştirip ayırabilmekte, organize edebilmektedir; ve bu düşüncelerin sonsuz ufuklarını görebilmek imkânsızdır. Yakaladığımız her düşünce, bize başka düşünce kapılarını açmaktadır. Bu nedenle insan zihni, kendisini ve kendi etrafındaki maddî-manevî dünyayı, bu dünyadan herhangi bir unsuru doğal dokusundan soyutlayarak almaz. Bir elmayı tasavvur eden insan, onu ağaçtan, içinde bulunduğu tabaktan, yemek fiilinden veya tadından ayrı tek ve bağımsız olarak düşünmez. Topluluk içerisinde fotoğrafını gördüğümüz bir insanı, daha sonra fotoğrafta yer alan diğer insanlardan soyutlayarak tasavvur etmeyiz. Çünkü o insan, içinde bulunduğu doğal dokunun (fotoğrafın) doğal bir parçasıdır.

Tümevarım yöntemiyle alfabe öğretimine karşı olanların temel gerekçelerinden biri de şu idi: Bir fili parça parça, kulağını ayrı, kuyruğunu ve hortumunu ayrı göstererek mi daha iyi tanıtırsınız, yoksa, filin tamamını gösterip kulağını, kuyruğunu ve hortumunu üzerindeki konumlarıyla belirterek mi daha iyi tanıtırsınız? Elbette ikinci yol daha etkilidir. Dil eğitimcileri de bugün, kelimelerin mutlaka kendi doğal dokuları olan metinlerin içerisinde kazandırılmasını ısrarla vurgulamaktadırlar. Bu gerçek, yüzyıllar öncesinde de bilinmekteydi: Kaşgarlı Mahmut, değer biçilemeyen eseri *Dîvânü Lûgati’t-Türk*’te Araplara öğretmek istediği kelimelerin pek çoğunu bir ata sözü, deyim veya şiirle örneklendirerek doğal dokularının içine yerleştirmiştir. (Kaşgarlı Mahmut, Tarihsiz)

Bunlar yapılmadığında tarih öğrencileri, tarihî olayların kronolojik bilgisini, Türkçe-edebiyat öğrencileri ise yazarlar, şâirler ve bunların eserlerindeki siyasî, sosyal ve kültürel motifleri ezberleme yoluna gitmektedirler. Bu ezber, işe yaramayan ve kalıcı olmayan bilgilerle belleği

zorlamaktan başka bir şey ifade etmemektedir. Bu şekilde elde edilenler, sağlam öğrenme temellerine dayanmadığından düşünce üretiminin olmazsa olmazı muhakeme ve mukayeseye imkân vermemektedir. Ayrıca, öğrenme sırasında öğrencileri zorladığından öğrenme süreci tamamlandıktan sonra bir an evvel kurtulunması gereken bir yük gibi değerlendirilmekte ve seve seve unutulmaktadır. Öğrenciyken başarmakta zorlandığımız derslerin kitaplarını ve notlarını, sınıfı geçince yakmaya söz vermemiz bundan değil midir?

Hafızanın işini ve işleyişini kolaylaştırmanın yollarından bir tanesi de ilgi kurma, ilişkilendirmedir. (Cüceloğlu, 1998:189) Bir bilgi birimini, bir olayı, nesneyi yanında bulunanlarla beraber bir bağlam içerisinde daha kolay hatırlarız.

Görselleştirme de hafızanın işini kolaylaştırır. Algılamanın daha kalıcı, daha etkili ve daha kolay olması için mümkün olan her bilginin görselleştirilmesinin veya görsel unsurlarla desteklenmesinin yararı inkâr edilemez. Bundan yola çıkılarak çağdaş ana dili eğitiminde anlam ve anlama haritaları (kavram haritaları) çizilmektedir: (Dobbs, 1989; Sökmen, Bayram, 2000: 39-43; Beydoğan, Şahin 2002)

Gazeteler, bazı olay haberlerini (cinayet, hırsızlık, uçak kaçırma vb.) halkın olayı daha iyi kavraması için çizimlerle canlandırma yöntemini sık sık kullanmaktadırlar. Özellikle Time ve Newsweek gibi uluslararası dergilerde karmaşık olaylar için çoğu zaman hikâye haritası (story map) çıkarıldığını görüyoruz. (Gude, 1998: 16-17)

Tarihî olayların ve olguların, edebî şahsiyetlerin ve edebî eserlerin de kavram haritaları çıkarılırken zaman ilgisinin kuvvetle belirtilmesi gerekmektedir; içinde buldukları tarih ve sanat dokuları verilmelidir. Söz gelimi, Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethederken o bölgede, dünyanın başka coğrafyalarında hangi olaylar, hangi devletler vardı, hangi önemli isimler nerelerde yaşıyorlardı ve ne iş yapıyorlardı? Çoğumuz, Fuzulî'yi öğrenirken böyle bir dokudan yararlanmadığımız için onu ve eserlerini soyutlamayla tasarlamışızdır: “*Tarih, geçmişe doğru uzanan ve geriye gidildikçe zifirleşen karanlık bir dünya. Fuzulî, bu karanlığın içinde çok küçük bir aydınlık nokta; tarihin bu noktasında Fuzulî'den başka hiç kimse yok. Fuzulî, herkesin tarihî kıyafet imajına göre değişen, eski elbiseler içerisinde, filozofça tavırlarla Su Kasidesi'ni yazmaktadır.*” 1044 tarihinde yapılan Dandanakan Savaşı; iki ordu karşılaşmış savaşıyor. 1044 tarihi herhangi bir sayı, 3, 26, 870 gibi. Dandanakan, tarihte kalan yüzlerce savaştan biri. Dandanakan kelimesindeki alliterasyon olmasaydı bu savaş ve yapıldığı tarih, kaç kişinin belleğindeki yerini korur-

du? 1044'ün tarih ve kültür dokusu bir zaman haritası³ ile görselleştirilmiş olsaydı, bizim için hafızamızdan kaybolmayacak, nedenini, sonucunu ve önemini daha iyi kavrayarak geçmişe bilinçli bakışımızı sağlayacak temel veri oluşturacaktı.

Türkçe ve Edebiyat derslerinde işlenen metinlerin ve yazarlarının öğrencilerde kuru bir isim, soyut bir kavram olarak yerleşmemesi, ezber bilgisine dönüşmemesi için analitik okumadaki anlam haritaları gibi yollarla görselleştirilmeleri ve bir doku içine yerleştirilmeleri gerekmektedir. Anlam/kavram haritaları, metinlerin yüzeysel anlamlarını (Burns, Roe, Ross,1982) ortaya koymada etkili bir görsellik sunmaktadır. Zaman haritası adını verdiğimiz yöntemde ise yazarları ve eserlerini hem yüzeysel anlamadan kurtararak hem de onlara zaman içerisinde bir görsellik kazandırarak sunmuş oluyoruz. Öğrenci, fil örneğinde olduğu gibi, incelediği yazarı ve metni soyutlanmış bir parça olarak değil, ait olduğu zamanın fotoğrafı içerisinde bütün olarak görebilecektir. Böylece, en önemli günahları günümüzün uzağında bulunmak olan dil ve edebiyat değerlerimizin öğrencilerimiz tarafından yeterince algılanamaması problemi, ortadan kalkmamış olsa bile, azalacak, bize ait olduğu için istemeden taşıdığımız bir yük olmaktan çıkacaktır.

SONUÇ

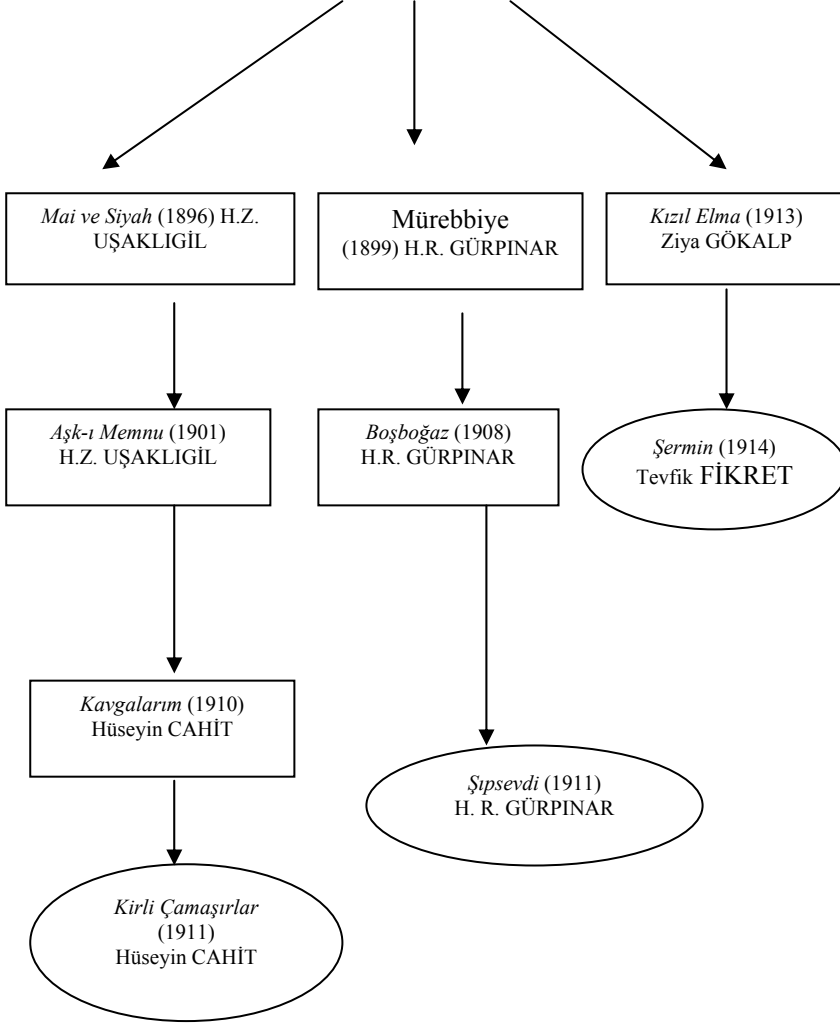
Türkçe ve edebiyat öğretiminde pek çok konu, haritalama teknikleriyle görselleştirilerek öğrencilere sunulabilir. Böylece, öğrencilere kavratmakta güçlük çekilen konular, öğrencilerin ilgi duyarak kavrayabilecekleri biçimi kazanır. Örnek olarak verilen haritalara eserlerin ve yazarların zamanın coğrafyasındaki yerlerini gösteren atlaslar da ilâve edilebilir. Bunlara benzer diğer materyallerin düşünülmesi ve çoğaltılması için Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'ne önemli görevler düşmektedir. Çalışmanın eklerinde yer alan zaman haritası uygulama örnekleri, pek çok konuda çoğaltılarak ve daha da geliştirilerek uygulanabilir.

³ **Zaman haritası** kavramı ve uygulaması ilk defa bu çalışmada ortaya konmaktadır.

ZAMAN HARİTASI I

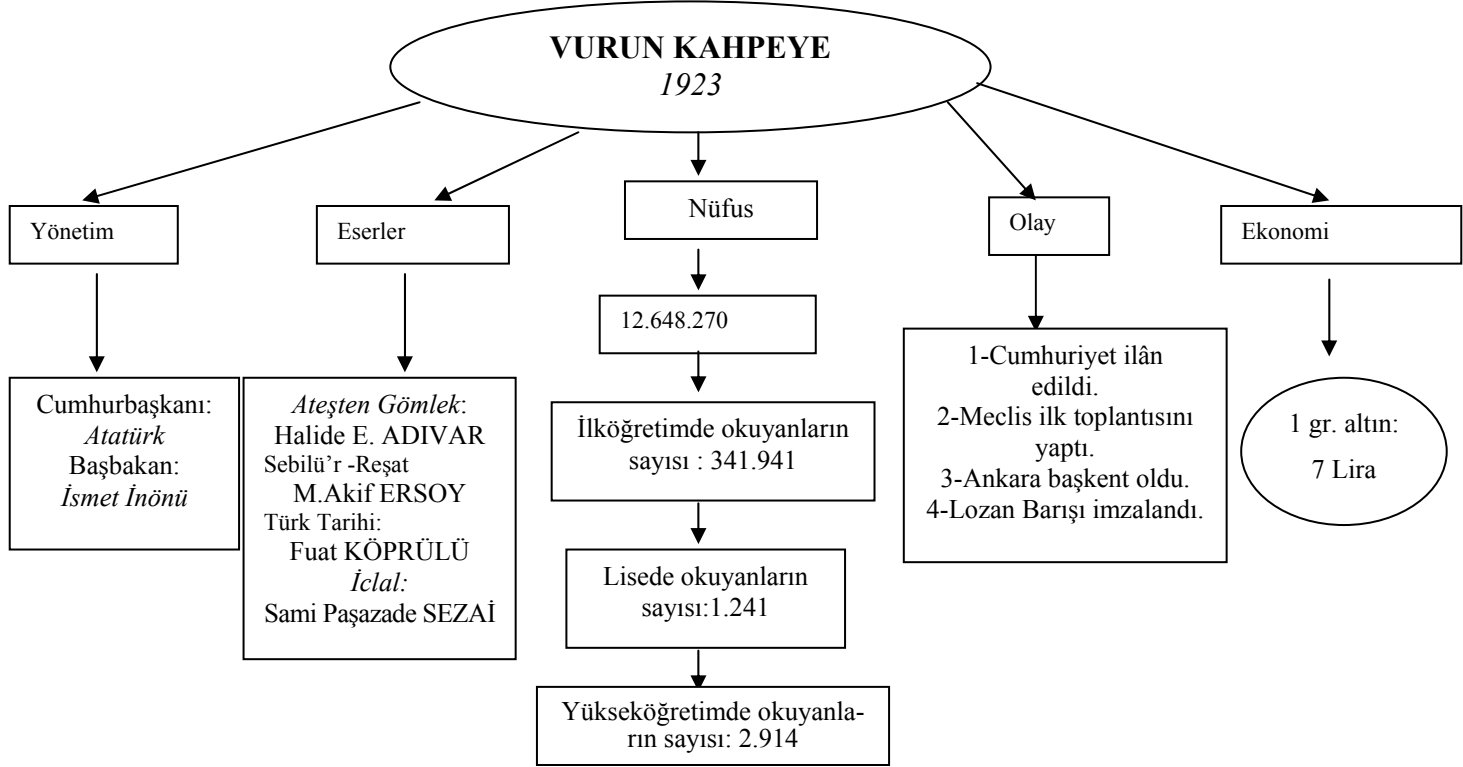
(Sanatçılar ve Eserler)

1895-1915



ZAMAN HARİTASI II

(Eser ve Tarihi Dokusu)



KAYNAKÇA

- BERGSON, Henry (1986), *Yaratıcı Tekamül*, Çev. Şekip TUNÇ, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., İstanbul, s. 23-24.
- BEYDOĞAN, Ömer- ŞAHİN, Abdullah (2002), *Dilbilgisi Öğretiminde: Kavram Haritası ve Düz Metne Dayalı Öğretim Materyallerinin Öğrencilerin Öğrenme Düzeyine Etkisinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Araştırma*, <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr/dergi/makale/20021beydogansahin.shtml>
- BURNS, ROE, ROSS (1982), *Teaching Reading in Today's Elementary Schools*, Houghton Mifflin Company, Boston, 8. Baskı.
- CÜCELOĞLU, Doğan (1998), *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 8. Baskı, s. 189.
- DOBBS, Carrie (1989), *Reading For A Reason*, Printice Hall, Inc. A Simon and Schuster Company, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, USA.
- GUDE, Karl (1998), *Conspiracy or Coincidence?*, Newsweek, Şubat (February 9), s.16-17.
- KAŞGARLI MAHMUT (tarihsiz), *Divânü Lûgati't-Türk*, Çev. Besim ATALAY, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- ÖZBAY, Murat (1991) *Yüksek Öğretimde Türk Dili Dersleri*, Sosyal Bilimlerde Araştırma, C. I, S. I, Aralık –Ocak, s. 21-23.
- ÖZBAY, Murat (2002), *Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretimi*, Türk Dili, S.602, Şubat, s.12-120.
- PALA, İskender (2001), *Fâilâtün Fâilün Bitti Mi?*, Zaman 21 Aralık, s. 12, sü. 1-5.
- SÖKMEN, Nihal - BAYRAM, Hale (2000), *Eğitimde Kavram Haritasının Önemi*, Eğitim ve Bilim, TED Yay., Ankara, C. 25, S. 115, s. 39-43.
- TURAL, Sadık (1979), *Kompozisyon Eğitimimiz Etrafında Düşünceler*, Millî Eğitim ve Kültür, Yıl 1, S. 2, Mart, s.109-115.
- TURGUT, Serdar (2001), *Sadece Batı Edebiyatı Okutulsun*, Hürriyet 20 Aralık, s. 7, sü. 6.
- VYGOTSKY, L. S. (1985), *Düşünce ve Dil*, Kaynak Yayınları, İstanbul.